

Rafał Klepka

Rządy mniejszościowe w Belgii: trudności istnienia stabilnego rządu w państwie Flamandów i Walonów

Stabilność i efektywność rządu przez większość badaczy uważana jest za istotną wartość demokratycznych systemów politycznych¹. Model organizacji władzy w państwie, w którym wybrana w wyniku wyborów powszechnych izba parlamentarna zdolna jest wykreować większość popierającą rząd, jawi się jako optymalny sposób, a jednocześnie fundamentalne założenie dla bez mała wszystkich demokracji zachodnioeuropejskich². Mimo takiego stanu rzeczy, zarysowany wzorzec rodzić może w praktyce problemy, które manifestują się głównie w trudnościach z wyłonieniem trwałej większości, skomplikowanych i trudnych przetargach i negocjacjach koalicyjnych, a także w funkcjonowaniu rządów mniejszościowych, a więc takich, które nie mogą cieszyć się poparciem ponad połowy składu izby³.

Kaare Strøm formowanie rządów mniejszościowych wiąże z takimi zjawiskami jak kryzys polityczny i trudność w stworzeniu stabilnej większości, specyficzna kultura polityczna lub pozostałości po niej, rozdrobnienie systemu partyjnego, silne podziały socjopolityczne i polaryzacja społeczna⁴. Norweski badacz wskazuje jednocześnie, iż konieczność budowy takich rządów jest większa w sytuacji, gdy kilka lub wszystkie z wymienionych warunków występują równocześnie. Podkreśla się jednocześnie, że choć niejednokrotnie gabinety mniejszościowe funkcjonują przez dłuższy okres, ich istnienie traktować należy jako stan patologiczny lub przynajmniej niesprzyjający optymalnemu działaniu systemu politycznego⁵.

Problemy z istnieniem stabilnego rządu w Królestwie Belgii stały się szczególnie wyraźne w ostatnich latach, głównie za sprawą spektakularnego rekordu świata, jaki pobity

¹ Por. G.B. Powell, *Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence*, Cambridge, Massachusetts, London 1994, s. 17–18; M. Laver, K.A. Shepsle, *Cabinet Ministers and Government Formation in Parliamentary Democracies* [w:] *Cabinet Ministers and Parliamentary Government*, red. M. Laver, K. A. Shepsle, New York 1994, s. 3–5.

² L. De Winter, *The Role of Parliament in Government Formation and Resignation* [w:] *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*, red. H. Döring, Frankfurt 1995, s. 115 i n.

³ W.C. Müller, T. Bergman, K. Strøm, *Coalition Theory and Cabinet Governance: An Introduction* [w:] *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, Oxford, New York 2010, s. 1 i n.; K. Strøm, *Democracy, Accountability, and Coalition Bargaining*, „European Journal of Political Research” 1997, t. 31, nr 1-2, s. 47–62.

⁴ K. Strøm, *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge, New York 1990, s. 10 i n.

⁵ por. Ibid., s. 21; S. Martin, J.A. Cheibub, B.E. Rasch, *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, s. 3 i n., tekst referatu wygłoszonego w trakcie Annual Meeting of the American Political Science Association, <http://www.sv.uio.no/isv/english/research/projects/evolution-parliamentarism/events/seminars/istanbul-cheibub-martin-rasch.pdf> (12.12.2013).

został w tym państwie w zakresie długości trwania negocjacji koalicyjnych po wyborach parlamentarnych w 2010 roku⁶. Belgijskie partie polityczne potrzebowały aż 541 dni, aby stworzyć umowę koalicyjną i sformować rząd, co wielu komentatorom i badaczom pozwalało snuć rozliczne hipotezy dotyczące możliwości funkcjonowania państwa bez rządu, a także podsycalo od dawna istniejące obawy o możliwość rozpadu federacji⁷. O ile rekord ten mógł być zadziwiający dla opinii publicznej, o tyle dla badaczy belgijskiego systemu politycznego regularne trudności z wyłonieniem stabilnej większości parlamentarnej nie stanowią zaskoczenia⁸. Procesowi federalizacji belgijskiego państwa, jaki dokonał się w drugiej połowie XX wieku, towarzyszą bowiem powtarzające i pogłębiające się trudności z powoływaniem rządu cieszącego się poparciem trwałej większości parlamentarnej. Charakterystycznym pozostaje jednak fakt, iż po II wojnie światowej w Belgii istniały zaledwie cztery typowe rządy mniejszościowe. O wiele częściej utracie większości parlamentarnej towarzyszyła rezygnacja rządu i przyspieszone wybory parlamentarne lub próba budowy nowej koalicji. W każdej z takich sytuacji występował okres, w którym rządy sprawował gabinet niemający poparcia większości parlamentarnej. Choć sytuacja taka ma miejsce niemal we wszystkich systemach parlamentarnych, jednak przypadek Belgii jawi się jako szczególny, co wynika z nietypowo długiego okresu pomiędzy utratą większości przez dotychczasowy rząd a zaprzysiężeniem nowego. Wobec faktu, iż czas ten po wyborach parlamentarnych w 2010 roku wynosił niemal półtora roku, nieodzowne wydaje się pytanie o status gabinetów sprawujących rządy w okresie negocjacji koalicyjnych. Belgijski badacz, Régis Dandoy, posługuje się określeniem „rządu administrującego”, „rządu tymczasowego” lub najczęściej „rządu przejściowego” („gouvernement de transition”)⁹. Wydaje się, że długotrwałe funkcjonowanie takiego właśnie typu rządów mniejszościowych stanowi specyfikę belgijskiego systemu politycznego.

Ewolucja w stronę federalizmu

Istniejące problemy ze stabilnością systemu politycznego Belgii wiązać należy ze szczególną strukturą podziałów socjopolitycznych, z jakimi mamy do czynienia w tym państwie. Różnice etniczne i językowe, jakie dzielą Flamandów i Walonów, a także odmienne interesy gospodarcze każdej z części królestwa stanowią praprzyczynę trudności w budowie konsensusu, który pozwoliłby na harmonijne funkcjonowanie najpierw unitarnego, a od

⁶ Zob. szerzej R. Klepka, *Kryzys polityczny lat 2010-2011 w Królestwie Belgii – geneza i możliwe następstwa* [w:] *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, red. M. Cetwiński, A. Czajkowska, Częstochowa 2012, s. 453–467.

⁷ C. Devos, D. Sinardet, *Governing without a Government: The Belgian Experiment*, „Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions” 2012, t. 25, nr 2, s. 167 i n.; J. Billiet, B. Maddens, A.-P. Frogner, *Does Belgium (still) exist? Differences in political culture between Flemings and Walloons*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5, s. 912–932.

⁸ Por. W. Swenden, M.T. Jans, *‘Will it stay or will it go?’ Federalism and the Sustainability of Belgium*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5, s. 877–894; M. Suetens, S. Walgrave, *Belgian Politics without Ministerial Cabinets? On the Possibilities and Limitations of A New Political Culture*, „Acta Politica” 2001, t. 36, nr 2, s. 180–205.

⁹ R. Dandoy, *La formation des gouvernements en Belgique* [w:] *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, E. Van Haute, Bruxelles 2011, s. 300.

1993 roku formalnie już federalnego państwa. Stopniowa emancypacja Flamandów, która rozpoczęła się wkrótce po powstaniu scentralizowanego, unitarnego i francuskojęzycznego państwa belgijskiego w 1830 roku, wymusiła w drugiej połowie ubiegłego stulecia szereg daleko idących zmian w strukturze instytucjonalnej państwa. Reformy te stawiały sobie za cel formalne uznanie, iż Flamandowie – liczniejsi od Walonów, a w drugiej połowie XX wieku także zamożniejsi – stanowią równorzędną z Walonami społeczność zamieszkującą Belgię. Dzięki zmianom Flamandowie mieli uzyskać swobodną możliwość posługiwania się własnym językiem, krzewienia własnej kultury oraz prowadzenia względnie samodzielnej polityki gospodarczej¹⁰.

Zarysowane zmiany dokonywały się drogą ewolucyjną, którą Susanna Mancini trafnie określa jako przejście od francuskiej hegemonii do podziałów terytorialnych opartych o kryterium językowe¹¹. Pierwszym etapem reform było przyjęcie w listopadzie 1962 roku ustawy wprowadzającej modyfikację granic prowincji i gmin, dzieląc państwo na odrębne terytoria i nadając każdemu z nich jednorodny charakter. W 1963 roku wprowadzono ustawy regulujące stosowanie języka w administracji, szkolnictwie i sądownictwie. Przyjęte rozwiązania nadawały Flandrii i Walonii pełną jednojęzyczność, jak również utrwały liczbę gmin dwujęzycznych w aglomeracji brukselskiej¹². W 1970 roku wprowadzono poprawkę do konstytucji, stanowiącą kompromis pomiędzy żądaniami Flamandów zorganizowania państwa na dwóch wspólnotach, a postulatami Walonów utworzenia trzech regionów. Tym samym powstały trzy wspólnoty wyodrębnione na podstawie kryterium przynależności kulturowej: niderlandzka, francuska i niemiecka, a także trzy regiony utworzone według kryterium terytorialnego: Flandria, Walonia i Bruksela. Powołano także do istnienia organy nowych jednostek oraz wprowadzono specjalną procedurę alarmową umożliwiającą radom kwestionowanie projektu ustawy lub budżetu. Zmiany dokonały się także w parlamencie, w którym konieczne stało się powołanie grup językowych, ponadto wprowadzono zasady parytetu w składzie rządu dla przedstawicieli grup niderlandzkojęzycznej i francuskojęzycznej. Kolejnym etapem reform było przyjęcie w 1980 roku dalszych ustaw regulujących sposób finansowania wspólnot i regionów oraz zaprojektowanie systemu rozwiązywania ewentualnych sporów. Ostatnim krokiem, stanowiącym postawienie swoistej rodzaju „kropki nad i”, stało się wprowadzenie do konstytucji Belgii 6 lutego 1993 roku zapisu o federalnym charakterze tego państwa. Zmianom instytucjonalnym towarzyszył także szczegółowy podział kompetencji pomiędzy federacją a wspólnotami i regionami, będący do chwili obecnej przedmiotem dyskusji i krytyki zarówno ze strony części partii flamandzkich, jak i walońskich¹³.

¹⁰ Zob. szerzej R. Klepka, *Podziały społeczne a funkcjonowanie państwa demokratycznego na przykładzie Belgii i Szwajcarii*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2012, nr 5, s. 117–138.

¹¹ S. Mancini, *Surreal Federalism? The Belgian Attempt to Preserve Unity through Contradiction*, s. 1, tekst referatu wygłoszonego w trakcie konferencji Political Consequences of Regional Variations in Economic Development in Ethnically and Linguistically Divided Societies na Johns Hopkins University, 2008, http://www.forumcostituzionale.it/site/images/storiespdf/documenti_forum/paper/0029_mancini.pdf (12.12.2013).

¹² E. Witte, *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*, Brussels 2009, s. 250 i n.

¹³ Por. B.A. Cook, *Belgium: A history*, New York 2002, s. 138 i n.; K. Deschouwer, *Kingdom of Belgium [w:] Constitutional Origins, Structure, and Change in Federal Countries*, red. J. Kincaid, A. Tarr, Montreal 2005, s. 49 i n.; L. Hooghe, *Belgium: Hollowing the Center [w:] Federalism and Territorial Cleavages*, red. U. M. Amoretti, N. G. Bermeo, Baltimore 2004, s. 55 i n.; A. Lecours, *Belgium [w:] Handbook of Federal Countries*, red.

Rozwiązania federalne w Belgii tylko w ogólnym zarysie przypominają założenia, na jakich zbudowana jest większość innych federalnych systemów politycznych. Niejednolity podział państwa, skomplikowana sieć relacji instytucjonalnych oraz proceduralnych mechanizmów „instytucjonalizacji konfliktu”, czynią Królestwo Belgii swoistym laboratorium ustrojowym, w którym nieokrzesłe jeszcze rozwiązania wciąż stanowią przedmiot dyskusji, łącznie z tymi, które stawiają sobie pytanie o możliwość dalszego trwania państwa¹⁴. Przyjęte rozwiązania dotyczące tak struktury terytorialnej, jak i rozwiązań instytucjonalnych, stanowią także inspirację dla badaczy systemów politycznych, którzy często podkreślają specyficzny kształt belgijskiego federalizmu. Wilfried Swenden podnosząc problem nierównorzędności charakteru każdej ze wspólnot i regionów, wskazuje na specyficzny charakter Wspólnoty Niemieckojęzycznej oraz Regionu Stołecznego Brukseli. Przyjęte rozwiązania określa mianem federalizmu asymetrycznego w wymiarze instytucjonalnym, symetrycznego zaś, gdy chodzi o podział kompetencji pomiędzy federację, wspólnoty i regiony¹⁵. Podobnie Wouter Pas, jako rozwiązanie unikatowe traktuje asymetryczny i wielopoziomowy układ zarówno części składowych federacji, jak i ich instytucji¹⁶. Nieuniknione porównania z istniejącymi federalnymi systemami politycznymi nierzadko pozwalają na formułowanie ocen o tymczasowości przyjętych rozwiązań. Ich złożoność stanowi próbę wypracowania przede wszystkim odpowiedzi na potrzebę kompromisu pomiędzy Flamandami a Walonami, stąd nie powinna dziwić ewentualna konieczność dokonywania dalszych adaptacji rozwiązań instytucjonalnych do nowych sporów, jakie mogą pojawić się pomiędzy dwoma społecznościami zamieszkującymi Belgię¹⁷. Taki stan rzeczy może czynić system federalny Belgii najbardziej elastycznym wśród demokratycznych systemów politycznych.

Uwarunkowania funkcjonowania rządu

W obliczu złożonych uwarunkowań belgijskiego federalizmu, konstrukcja rządu jawi się jako zdecydowanie mniej oryginalna i typowa dla systemów parlamentarno–gabinetowych. Konstytucja przewiduje, że to monarcha powołuje i odwołuje swoich ministrów, jednak w praktyce musi on liczyć się z realnym układem sił politycznych i jego rola w zakresie wyboru kandydata na szefa rządu czy partii politycznych wchodzących w skład koalicji ogranicza się jedynie do bycia życzliwym mediatorem. Rozwiązaniem typowym dla federacji jest funkcjonowanie dwuizbowego parlamentu, w którym to izba druga – Senat

A. Griffiths, K. Nerenberg, Montreal 2005, s. 60 i n.

¹⁴ Niezwykle interesujące wydają się w tym zakresie oczekiwania i scenariusze formułowane przez belgijskich polityków poddane analizie w referacie wygłoszonym na konferencji zorganizowanej przez European Consortium for Political Research w Poczdamie w 2009, zob. R. Dandoy, G. Matagne, C. Van Wynsberghe, *The Future of Belgian Federalism through the Eyes of the Political Actors*, <http://dev.ulb.ac.be/sciencespo/dossier/dandoy-regis/fichiers/dandoy-regis-publication72.pdf>, (12.12.2013).

¹⁵ W. Swenden, *Belgian Federalism Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union*, London 2003, s. 6.

¹⁶ W. Pas, *A Dynamic Federalism Built on Static Principles: The Case of Belgium* [w:] *Federalism, Subnational Constitutions, and Minority Rights*, red. G. A. Tarr, R. F. Williams, J. Marko, Westport, Connecticut, London 2004, s. 164.

¹⁷ Por. R. Cullen, *Adaptive Federalism in Belgium*, „UNSW Law Journal” 1990, t. 13, nr 2, s. 346–358; R. Dandoy, G. Matagne, C.V. Wynsberghe, *Le fédéralisme belge: Enjeux institutionnels, acteurs socio-politiques et opinions publiques*, Bruxelles 2013, s. 229 i n.

stanowi miejsce reprezentacji części składowych federacji. Rząd, zgodnie z artykułem 101. konstytucji, ponosi jednak odpowiedzialność wyłącznie przed Izbą Reprezentantów. Konstytucja w sposób domyślny zakłada konieczność uzyskania przez rząd wotum zaufania, a więc zgodnie ze wspomnianymi założeniami systemu parlamentarno-gabinetowego rząd musi cieszyć się poparciem większości spośród 150-osobowego składu izby. Mówiąc o odpowiedzialności rządu przed Izbą Reprezentantów, wskazać warto istniejący w belgijskiej konstytucji zapis o instytucji konstruktywnego wotum nieufności, co z jednej strony świadczy o pełnej odpowiedzialności politycznej rządu, z drugiej zaś o dążeniu do stabilności władzy wykonawczej. Z punktu widzenia reguł formułowania składu rządu za niezwykle istotny uznać należy artykuł 99. konstytucji, który precyzuje, iż Rada Ministrów składa się najwyżej z 15 członków oraz, że z ewentualnym wyjątkiem premiera, rząd liczy tylu ministrów ze wspólnoty francuskiej, co i flamandzkiej. Konstytucja ściśle precyzuje, iż ministrami mogą być mianowani tylko Belgowie, a o nominacje nie może ubiegać się żaden członek rodziny królewskiej¹⁸.

Sam tryb powoływania rządu, poza elementami normatywnymi, opiera się także na swoistej etykietce, wynikającej w znacznej mierze z zaangażowania monarchy w proces powoływania rządu, będącej jednak także konsekwencją niełatwej drogi, jaką wiedzie od ogłoszenia wyników wyborów parlamentarnych do zaprzysiężenia rządu. Po wyborach król zapoznaje się z opiniami liderów partii, a następnie powołuje informatora, polityka nieuczestniczącego już czynnie w życiu politycznym, ale cieszącego się dużym autorytetem. Ten po negocjacjach z liderami partii przedstawia królowi możliwe rozwiązania koalicyjne. Monarcha powołuje wówczas formatora, najczęściej przyszłego premiera, a ten prowadzi dalsze rozmowy, opracowuje program rządu oraz projekt rozdziału tek ministerialnych. Wreszcie przyszedł premier, którym z reguły jest sam formator, wygłasza expose, po czym następuje głosowanie nad wotum zaufania dla rządu¹⁹.

Trudności w wyłonieniu rządu cieszącego się poparciem stabilnej większości parlamentarnej nie wynikają zatem ze złożoności czy oryginalności procedur związanych z powoływaniem czy funkcjonowaniem gabinetu. Ich przyczyn doszukiwać można się w większym stopniu w systemie wyborczym, a w szczególności w systemie partyjnym Belgii. W wyborach do Izby Reprezentantów obowiązuje system proporcjonalny, którego naturalną konsekwencją staje się na ogół konieczność budowania koalicji wyborczych, gdy żadna z partii nie uzyska większości miejsc w izbie, co w przypadku Belgii nie miało miejsca ani razu w historii dwudziestu jeden elekcji parlamentarnych, jakie odbyły się w okresie powojennym²⁰. Jako działanie nieznacznie ograniczające skrajną wielopartyjność uznać można istnienie 5% progu wyborczego, który nie dotyczy jednak dwujęzycznego okręgu Brukseli-Hal-Vilvorde, Lowanium oraz Brabancji Walońskiej. Podział mandatów następuje zgodnie z metodą d'Hondta²¹. Mimo wspomnianych konsekwencji, związanych z trudnościami

¹⁸ *Konstytucja Belgii*, http://www.senate.be/doc/const_fr.html (12.12.2013).

¹⁹ W.G. Andrews, *Kingdom of Belgium* [w:] *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*, red. G. E. Delury, N. Schlager, New York 2006, s. 106 i n.; R. Torfs, *Belgium* [w:] *Encyclopedia of World Constitutions*, red. G. Robbers, New York 2007, s. 92.

²⁰ P. Delwit, *Elections et gouvernements en Belgique depuis 1945* [w:] *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, E. Van Haute, Bruxelles 2011, s. 322–331.

²¹ Szczegółowo na temat zasad prawa wyborczego oraz sposobu przeliczania głosów na mandaty, zob. R. Klepka, *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii*, Warszawa 2013,

wyłonienia większości parlamentarnej w Izbie Reprezentantów, należy uznać, iż system proporcjonalny wydaje się być najwłaściwszym rozwiązaniem w przypadku silnie podzielonych społeczeństw²².

Niezależnie od wskazanych uwarunkowań konstruowania rządu w Belgii oraz kształtu systemu wyborczego, wydaje się, iż trudności w budowie stabilnej większości w Izbie Reprezentantów w szczególnym stopniu wynikają ze specyfiki systemu partyjnego, którego ewolucja i obecny kształt są konsekwencją przeobrażeń w zakresie relacji pomiędzy Walonami a Flamandami, stanowiących także genę federalizacji królestwa. Alan Siaroff wyróżnił kilka etapów w funkcjonowaniu belgijskiego systemu partyjnego:

- 1946-1961 system dwu i pół partyjny,
- 1965 umiarkowany system wielopartyjny z równowagą między partiami,
- 1968 skrajny system wielopartyjny z równowagi między partiami,
- 1971/77 ekstremalny system wielopartyjny z dwiema głównymi partiami (Socjaliści i CVP),
- 1978 skrajny system wielopartyjny z partią dominującą (CVP),
- 1981 - (99) skrajny system wielopartyjny z równowagą między partiami²³.

Charakterystykę tę warto uzupełnić o nowy etap zapoczątkowany wyborami parlamentarnymi w 2003 roku, który określić można, jako stadium dwóch zdeintegrowanych systemów partyjnych²⁴.

Kris Deschouwer wskazuje, że zasadnicze zmiany w kształcie belgijskiego systemu partyjnego rozpoczęły się z końcem lat 60. ubiegłego stulecia²⁵. Do tego okresu system partyjny opierał się o trzy ukształtowane już w XIX wieku zasadnicze nurty polityczne: liberalny, konserwatywny, a z czasem też socjalistyczny. Narastający konflikt między Flamandami a Walonami, doprowadził do podziału każdej z trzech wielkich partii politycznych według kryterium językowego²⁶. Ponadto powstawać zaczęły nowe partie skrajnie prawicowe, a także odrębne językowo i etnicznie partie regionalne i ekologiczne²⁷.

s. 153 i n.

²² J.-B. Pilet, *The Adaptation of the Electoral System to the Ethno-linguistic Evolution of Belgian Consociationalism*, „Ethnopolitics” 2005, t. 4, nr 4, s. 397 i n.

²³ A. Siaroff, *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*, New York, London 2000, s. 186.

²⁴ Por. L. De Winter, P. Dumont, *Belgium: Party system(s) on the Eve of Disintegration?* [w:] *Changing Party Systems in Western Europe*, red. D. Broughton, M. Donovan, New York 1999, s. 183 i n.; L. De Winter, M. Swyngedouw, P. Dumont, *Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: From stability to balkanisation*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5, s. 933 i n.

²⁵ K. Deschouwer, *The Decline of Consociationalism and the Reluctant Modernization of Belgian Mass Parties* [w:] *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, red. R. S. Katz, P. Mair, London, Thousand Oaks, New Delhi 1994, s. 80 i n.

²⁶ K. Detterbeck, E. Hepburn, *Party Responses In Multi-Level Systems: Party Responses to New Challenges In European Democracies* [w:] *New Directions in Federalism Studies*, red. J. Erk, W. Swenden, London, New York 2010, s. 112.

²⁷ Por. P. Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe*, New York 2003, s. 124 i n.; A. Abedi, *Anti-political Establishment Parties: A Comparative Analysis*, New York 2004, s. 35–36; E. Van Haute, J.-B. Pilet, *Regionalist parties in Belgium (VU, RW, FDF): Victims of their own success?*, „Regional & Federal Studies” 2006, t. 16, nr 3, s. 297 i n.; L.D. Winter, *The Volksunie and the Dilemma between Policy Success and Electoral Survival in Flanders* [w:] *Regionalist Parties in Western Europe*, red. L. D. Winter, H. Tursan, London, New York 2004, s. 28 i n.; J. Buelenes, R. Van Dyck, *Regionalist Parties in French-speaking Belgium: the Rassemblement Wal-*

W nowych ugrupowaniach politycznych dochodziło do licznych rozłamów, secesji i powrotów. Część nowopowstałych partii miała niszowy charakter, stąd poparciem mogły cieszyć się tylko przez krótki okres²⁸. Skalę i zakres zmian najlepiej ilustrują wyniki wyborów do Izby Reprezentantów w latach 1946-2010, zaprezentowane w poniższej tabeli.

Zakres złożoności belgijskiej sceny politycznej uzmysławia obraz zależności pomiędzy formacjami politycznymi po wyborach parlamentarnych z 2010 roku²⁹. Flamandów reprezentują: Chrześcijańscy Demokraci i Flamandowie (Christen-Democratisch en Vlaams, CD&V), Partia Socjalistyczna (Socialistische Partij Anders, SP), Flamandzcy Liberalowie i Demokraci – Partia Obywatelska (Open Vlaamse Liberalen en Democraten, VLD) oraz Lista Dedeckera (Lijst Dedecker, LD). Odpowiednio ruch konserwatywny, socjalistyczny i liberalny w Walonii reprezentują Centrum Demokratyczno-Humanistyczne (Centre Démocrate Humaniste, cdH), Partia Socjalistyczna (Parti Socialiste, PS) oraz Ruch Reformatorski (Mouvement Réformateur MR). Do tej partyjnej mozaiki po stronie flamandzkiej wpisać należy nacjonalistyczny Nowy Sojusz Flamandzki (Nieuw-Vlaamse Alliantie, N-VA), skrajnie nacjonalistyczny Interes Flamandzki (Vlaams Belang, VB) oraz partię ekologiczną, Zieloni (Groen). Z kolei wśród partii walońskich istnieje jeszcze Partia Ludowa (Parti Populaire, PP) oraz Partia Ekologiczna (Écologistes Confédérés pour l'organisation de luttes originales, ECOLO). Nietrudno, mając na względzie zarysowane różnice pomiędzy Flamandami i Walonami, uświadomić sobie jak bardzo skomplikowane były negocjacje koalicyjne, zwłaszcza jeśli uwzględnić fakt, iż największą liczbę miejsc w Izbie Reprezentantów uzyskał Nowy Sojusz Flamandzki, który w swoim programie proponował między innymi secesję Flandrii³⁰.

lon and the Front Démocratique des Francophones [w:] *Regionalist Parties in Western Europe*, red. L. D. Winter, H. Tursan, London, New York 2004, s. 51 i n.

²⁸ B.M. Meguid, *Party Competition Between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*, New York 2008, s. 41 i n.

²⁹ K. Abts, P. Dmitriy, S. Marc, *The Federal Elections in Belgium, June 2010*, „Electoral Studies” 2012, t. 31, nr 2, s. 448 i n.

³⁰ Szerzej na temat historii i programów belgijskich partii politycznych: *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, É. Van Haute, Bruxelles 2011; D. Hearl, *Belgium* [w:] *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, red. I. Budge, D. Robertson, D. Hearl, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1987, s. 230 i n.; *Political Parties of the World*, red. D.J. Sagar, New York 2009, s. 51 i n.; W.G. Andrews, *Kingdom of Belgium*, *op. cit.*, s. 122 i n.

Tabela 1 Wyniki wyborów do belgijskiej Izby Reprezentantów w latach 1946 – 2010

Partia	1946	1949	1950	1954	1958	1961	1965	1968	1971	1974	1977	1978	1981	1985	1987	1991	1995	1999	2003	2007	2010	
CVP- PSC	92	105	108	95	104	96	77															
CVP ¹								50	47	50	56	57	43	49	43	39	29	22	21	30 ¹¹	17	
PSC ²								19	20	22	24	25	18	20	19	18	12	10	8	10	9	
BSP- PSB	69	66	77	86	84	84	64	59	61	59	62											
SP ³												26	26	32	32	28	20	14	23	14 ¹²	13	
PS												32	35	35	40	35	21	19	25	20	26	
PVV- PLP ⁴	17	29	20	25	21	20	48	47														
PVV ⁵									20	21	17	22	28	22	25	26	21	23	25	18	13	
PRL ⁶									11	9	14	14	24	24	23	20	18	18	24	23	18	
PL									3	3	2	1										
KPB- PCB	23	12	7	4	2	5	6	5	5	4	2	4	2									
UDRT-RAD												1	3	1								
VU				1	1	5	12	20	21	22	20	14	20	16	16	10	5	8	1			
N-VA																					27	
Vlaams Blok ⁷												1	1	1	2	12	11	15	18	17	12	
RW							2 ⁸	5	14	12	5	4										
FDF							3	7	10	9 ⁹	10	11	8 ¹⁰	3	3	3						
AGALEV													2	4	6	7	5	9		4	5	
ECOLO													2	5	3	10	6	11	4	8	8	
Lijst Dedecker																					5	
Inne	1			1		2										4	2	1	1	1	1	
Razem miejsc	202	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	212	150

Źródło: Belgium, red. A. Alen, D. Haljan, Alphen aan den Rijn 2013, s. 69-70.

Objaśnienia do tabeli:

1. Obecnie 'CD&V'
2. Obecnie 'CdH'
3. Obecnie 'SP.a'
4. Od wyborów w 1961 'Liberale Partij/Parti Liberal'.
5. Obecnie 'Open VLD'.
6. Od 1976 do 1979, pod nazwą PRLW, następnie PRL, obecnie MR
7. Od 2004 'Vlaams Belang'.
8. RW powstał w 1968 w wyniku połączenia trzech partii.
9. Sojusz wyborczy FDF i PLDP.
- 10 Sojusz wyborczy FDF i RW.
11. Sojusz wyborczy CD&V i N-VA.
12. Sojusz wyborczy SP.a i Spirit (obecnie partia nieistniejąca).

Rządy mniejszościowe

Złożoność belgijskiego systemu partyjnego nie prowadzi do częstego formułowania typowych rządów mniejszościowych. Za taki uznać należy gabinet, który nie posiada poparcia większości parlamentarnej, jednak stan taki trwa i nie dochodzi do rozwiązania parlamentu i wyłonienia nowej reprezentacji parlamentarnej³¹. W okresie powojennym funkcjonowały zaledwie cztery takie gabinety na ogólną liczbę 42, co stanowi niecałe 10% wszystkich rządów. Ich znaczenie wypada uznać za znikome także, gdy wziąć pod uwagę, że sprawowały one władzę relatywnie krótko, od dwóch tygodni do trzech miesięcy. Pełną listę rządów wraz z bazą parlamentarną, rozumianą jako odsetek deputowanych Izby Reprezentantów popierających gabinet, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2 Powojenne rządy w Belgii i ich baza parlamentarna

Premier rządu	Okres urzędowania	Baza parlamentarna (%)
Paul-Henri Spaak I	13 III – 31 III 1946	34
Achille Van Acker II	III – VIII 1946	54
Camille Huysmans	VIII 1946 – III 1947	54
Paul-Henri Spaak II	III 1947 – XI 1948	79
Paul-Henri Spaak III	XI 1948 – VII 1949	79
Gaston Eyskens I	VIII 1949 – VI 1950	63
Jean Duvieusart	VI 1950 – VIII 1950	50
Joseph Pholien	VIII 1950 – I 1952	50
Jean Van Houtte	I 1952 – IV 1954	50
Achille Van Acker III	IV 1954 – VI 1958	52
Gaston Eyskens II	VI 1958 – XI 1958	49
Gaston Eyskens III	XI 1958 – III 1961	59
Théo Lefèvre	IV 1961 – VII 1965	84
Pierre Harmel	VII 1965 – III 1966	66
Paul Vanden Boeynants I	III 1966 – VI 1968	59
Gaston Eyskens IV	VI 1968 – I 1972	60
Gaston Eyskens V	I 1972 – I 1973	60
Edmond Leburton	I 1973 – IV 1974	75
Leo Tindemans I	IV 1974 – VI 1974	48
Leo Tindemans II	VI 1974 – III 1977	59
Leo Tindemans III	III 1977 – IV 1977	49
Leo Tindemans IV	VI 1977 – X 1978	81
Paul Vanden Boeynants II	X 1978 – XII 1978	81
Wilfried Martens I	IV 1979 – I 1980	71
Wilfried Martens II	I 1980 – IV 1980	66

³¹ K. Strøm, *Minority Government and Majority Rule*, op. cit., s. 57.

Wilfried Martens III	V 1980 – X 1980	80
Wilfried Martens IV	X 1980 – III 1981	66
Mark Eyskens	IV 1981 – VIII 1981	66
Wilfried Martens V	XII 1981 – X 1985	53
Wilfried Martens VI	XI 1985 – X 1987	54
Wilfried Martens VII	X 1987 – XII 1987	51
Wilfried Martens VIII	V 1988 – IX 1991	71
Wilfried Martens IX	IX 1991 – III 1992	57
Jean-Luc Dehaene I	III 1992 – VI 1995	57
Jean-Luc Dehaene II	VI 1995 – VII 1999	55
Guy Verhofstadt I	VII 1999 – VII 2003	63
Guy Verhofstadt II	VII 2003 – XII 2007	65
Guy Verhofstadt III	XII 2007 – III 2008	67
Yves Leterme I	III 2008 – XII 2008	67
Herman Van Rompuy	XII 2008 – XI 2009	67
Yves Leterme II	XI 2009 – XII 2011	67
Elio Di Rupo	XII 2011 –	62

Zródło: opracowanie własne na podstawie P. Delwit, *Elections et gouvernements en Belgique depuis 1945* [w:] *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, É. Van Haute, Bruxelles 2011, s. 322–331; J. Woldendorp, H. Keman, I. Budge, *Party Government in 48 Democracies (1945-1998): Composition - Duration - Personnel*, Dordrecht, Boston 2000, s. 130–131.

Powyższe dane oraz analiza praktyki politycznej dowodzą, że rządy mniejszościowe traktowane są w Belgii jako zjawisko tymczasowe. Niepowodzenie w głosowaniu nad wotum zaufania dla rządu Spaaka w marcu 1946 doprowadziło do natychmiastowej zmiany na stanowisku premiera oraz budowy koalicji, co umożliwiło kilkanaście dni później uzyskanie inwestytury do rządzenia przez gabinet Van Ackera. Przejściowy charakter miał także mniejszościowy drugi gabinet Eyskensa powołany po wyborach parlamentarnych w 1958 roku. W ciągu kilkunastu tygodni rząd ten opracował projekt paktu szkolnego, który zaakceptowała partia liberalna (PLP) poszerzając zaplecze gabinetu stworzonego przez Partię Społeczno-Chrześcijańską³². Podobnie krótkotrwały charakter miały dwa mniejszościowe gabinety Leo Tindemansa. W 1974 roku już po dwóch miesiącach udało się poszerzyć koalicję o RW (Zgromadzenie Walońskie) w wyniku uwzględnienia w umowie koalicyjnej postulatów tego stronnictwa dotyczących regionalizacji Belgii. Złożoność problematyki zakresu i kierunku federalizacji państwa sprawiły, że w 1977 RW wycofało się z koalicji, jednak i tym razem mniejszościowy gabinet Tindemansa funkcjonował zaledwie przez dwa miesiące do czasu kolejnych, przyspieszonych wyborów parlamentarnych³³.

³² P. Dumont, L. De Winter, R. Dandoy, *Démissions gouvernementales et performances électorales des majorités sortantes (1946-1999)*, „Courrier Hebdomadaire du CRISP” 2001, nr 1722, s. 26.

³³ *Ibid.*, s. 19.

Rządy przejściowe

Przeprowadzona analiza dowodzi, że rządy mniejszościowe, zwłaszcza po roku 1977, nie są stosowane w Belgii jako remedium na trudności z budową trwałą większości parlamentarnej. Tę próbuje się tworzyć, w klasyczny dla systemu parlamentarno-gabinetowego sposób, rozwiązując izby i organizując kolejną elekcję parlamentarną w nadziei, że tym razem uda się uzyskać wynik umożliwiający w nowym układzie politycznym stworzenie stabilnej większości. Wobec zarysowanych problemów, takich jak skrajnie sfragmentyzowany system partyjny, czy wręcz dwa systemy partyjne, istnienie relatywnie silnych partii antysystemowych, szczególnie we Flandrii, nieokrzesłość struktur i mechanizmów politycznych federalizmu, uwagę zwraca szczególny status rządów przejściowych. Tego typu gabinety, z naturalnych przyczyn, funkcjonują we wszystkich dojrzałych demokracjach, co wynika z braku technicznej możliwości powołania nowego rządu natychmiast po ogłoszeniu wyników wyborów. W Belgii status takich rządów jawi się jednak jako szczególny, z uwagi na fakt, iż zarządzają czy administrują one krajem, nie przez tydzień czy dwa tygodnie, ale przez całe miesiące.

Wydaje się, iż dla właściwej oceny roli, jaką odgrywają w Belgii rządy tymczasowe, należy zwrócić uwagę na częstotliwość ich występowania oraz trend w zakresie długości czasu, w którym pełnią one swoją funkcję. W okresie ostatnich 67 lat, branych pod uwagę w naszej analizie, w Belgii powołano 42 gabinety, co oznacza, iż przeciętna żywotność rządu nieznacznie przekracza półtora roku³⁴. Niezwykle istotny wydaje się jednak przede wszystkim trend, zgodnie z którym każde kolejne negocjacje koalicyjne trwają dłużej od poprzednich³⁵. Z badań przeprowadzonych przez Toma Louwersea i Petera Van Aelsta wynika, że w latach 50. średni okres tworzenia gabinetu w Belgii wynosił 17 dni, w latach 70. już 69, by w pierwszej dekadzie obecnego stulecia osiągnąć 170 dni³⁶. Uwagę zwraca także fakt, iż przeciętny okres tworzenia rządu od lat 50. do chwili obecnej wynosi 98 dni, co czyni Belgię państwem, w którym czas ten trwa najdłużej spośród 24 demokracji analizowanych przez badaczy³⁷. Rządy przejściowe w Belgii można zatem traktować jako szcze-

³⁴ Por. z przeciętną długością trwania rządu w innych demokracjach zachodnioeuropejskich: P. Warwick, *Government Survival in Parliamentary Democracies*, New York 1994, s. 6; L. Helms, *Presidents, Prime Ministers and Chancellors: Executive Leadership in Western Democracies*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2005, s. 12–13; M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*, Michigan 1998, s. 148.

³⁵ Badania dotyczące samej istoty przetargów koalicyjnych, których charakterystyki ze względu na ramy niniejszego opracowania nie sposób choćby skrótowo zaprezentować, prowadzone są zasadniczo w obrębie dwóch nurtów badań politologicznych: europejskiej tradycji analiz empirycznych i budowy na ich podstawie generalizujących teorii oraz w nurcie teorii gier, w ramach której badania nad koalicjami zapoczątkował William Riker, zob. szerzej: M. Laver, N. Schofield, *Multiparty Government*, *op. cit.*, s. 7 i n.; M. Laver, K.A. Shepsle, *Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*, New York 1996; W.H. Riker, *The Theory of Political Coalitions*, New Haven, London 1962; G. Tsebelis, E. Ha, *Coalition Theory: a Veto Players' Approach*, „European Political Science Review” 2013, FirstView, s. 1–27; C. Mereson, *The Costs of Coalition*, Stanford 2002.

³⁶ T. Louwerse, P. Van Aelst, *The Exceptional Belgian Case? Government Formation Duration in Comparative Perspective*, s. 17, wyniki badań zaprezentowane na konferencji ‘Belgium: The State of the Federation’, w Louvain-la-Neuve, 18 października 2013 roku, http://www.sciencepolitique.be/IMG/pdf/louwerse_the_state_of_the_federation_2013.pdf (12.12.2013).

³⁷ Oryginalną, choć karkołomną metodę określania złożoności rokowań koalicyjnych zaproponowali badacze,

gólny typ rządów mniejszościowych, których czas funkcjonowania uzależniony jest od długości trwania pertraktacji pomiędzy partiami zasiadającymi w nowo wybranej Izbie Reprezentantów.

Działanie rządu przejściowego niesie za sobą rozliczne trudności, wśród których za najistotniejszą należy uznać brak przepisów, określających, jakie działania i decyzje mogą być przez niego podejmowane, a od podjęcia których rząd taki powinien się uchylać, zwłaszcza gdy okres jego działania przedłuża się o kolejne miesiące. Niezwykle trudna wydaje się być także rola samego premiera oraz ministrów, którzy z jednej strony administrują państwem, a z drugiej są zależni od partii politycznych, toczących w tle negocjacje koalicyjne. Należy przy tym jeszcze raz wskazać na niezwykle złożoność „koalicyjnych puzzli”, jakie muszą zostać ułożone przez belgijskie stronnictwa polityczne³⁸. „Przejściowe rządzenie” przez Yvesa Leterme, które trwało przez 541 dni, obfitowało w rozliczne trudności i kłótnie, by wspomnieć choćby spór z Bartem De Weverem, liderem Nowego Sojuszu Flamandzkiego, partii która uzyskała najwyższy wynik w wyborach z czerwca 2010 roku. De Wever jako informator wyrażał swoje niezadowolenie z przygotowywanego budżetu, podkreślał także wielokrotnie, iż uprawnienia rządu przejściowego są tymczasowe i Leterme nie powinien ich nadużywać. Z kolei premier rządu przejściowego zarzucał Weverowi, że to on nie radzi sobie ze sformułowaniem koalicji piętrząc trudności, sam zaś wielokrotnie wyrażał swoje rozterki dotyczące stania na czele rządu bez legitymizacji politycznej oraz groził, że odejdzie, nie zważając na chaos, jaki zapanuje w kraju. Dla badaczy belgijskiego systemu politycznego niezwykle ciekawie zapowiadają się nadchodzące wybory parlamentarne w 2014 roku, po których może się okazać, że rekord 514 dni rokowań koalicyjnych, może zostać pobity.

którzy policzyli liczbę słów niezbędną do zapisania treści umowy koalicyjnej. I w tym zakresie Belgia znajduje się w czołówce analizowanych państw, przy czym najdłuższa na świecie umowa koalicyjna złożona z 43550 wyrazów zawarta została właśnie w Belgii w 1988 roku. Zob. I.H. Indridason, G.H. Kristinsson, *Making Words Count: Coalition Agreements and Cabinet Management*, „European Journal of Political Research” 2013, t. 52, nr 6, s. 832.

³⁸ Szerzej na temat złożoności tworzenia koalicji w Belgii, zob. L. De Winter, A. Timmermans, P. Dumont, *Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics* [w:] *Coalition Governments in Western Europe*, red. W. C. Müller, K. Strom, New York 2003, s. 300 i n.; P. Dumont, *The Belgian Rainbow Coalition: Optical Illusion or Mechanical Phenomenon?* [w:] *Puzzles of Government Formation: Coalition Theory and Deviant Cases*, red. R. W. Andeweg, L. De Winter, P. Dumont London, New York 2011, s. 165 i n.; A. Timmermans, *Cabinet Ministers and Policy-Making in Belgium: the Impact of Coalition Constraints* [w:] *Cabinet Ministers and Parliamentary Government*, red. M. Laver, K. A. Shepsle, New York 1994, s. 106 i n.; A. Timmermans, *High Politics in the Low Countries: An Empirical Study of Coalition Agreements in Belgium and the Netherlands*, Aldershot 2003, s. 31 i n.; C. Moury, *Coalition Government and Party Mandate: How Coalition Agreements Constrain Ministerial Action*, London, New York 2013, s. 54 i n.; A. Timmermans, C. Moury, *Coalition Governance in Belgium and The Netherlands: Rising Government Stability Against All Electoral Odds*, „Acta Politica” 2006, t. 41, nr 4, s. 389–407.

Podsumowanie

Belgia została niegdyś określona mianem demokracji konsocjonalnej³⁹. Wydaje się, że po latach słuszne stają się głosy, które wskazują, że federalizacja Belgii przyczyniła się do daleko idących zmian służących instytucjonalizacji uzgodnieniowego charakteru decydowania, które było filarem tradycyjnie pojmowanego konsocjonalizmu⁴⁰. Stworzenie wielorakich mechanizmów wzajemnego powstrzymywania i równoważenia się interesów Flamanów i Walonów, by wspomnieć jedynie o założeniach dotyczących równej liczby ministrów niderlandzko- i francuskojęzycznych w rządzie czy procedurze alarmowej, uznać można za działania optymalizujące trudne rządzenie dwunarodowym państwem⁴¹. Ewolucja systemu partyjnego, zdaniem części badaczy czyniąca z Belgii partiokrację⁴², wydaje się być trwałą cechą nowego modelu federalnego konsocjonalizmu, w którym procedury uzgodnieniowe wymagają więcej czasu, a chwilowa niestabilność służy utrzymaniu całościowej równowagi systemu politycznego⁴³.

Bibliografia

Publikacje zwarte

- Abedi A., *Anti-political Establishment Parties: A Comparative Analysis*, New York 2004.
- Cook B.A., *Belgium: A history*, New York 2002.
- Dandoy R., Matagne G., Wynsberghe C.V., *Le fédéralisme belge: Enjeux institutionnels, acteurs socio-politiques et opinions publiques*, Bruxelles 2013.
- Helms L., *Presidents, Prime Ministers and Chancellors: Executive Leadership in Western Democracies*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2005.
- Ignazi P., *Extreme Right Parties in Western Europe*, New York 2003.
- Klepka R., *Parlament w państwie federalnym na przykładzie Austrii, Belgii, Niemiec i Szwajcarii*, Warszawa 2013.
- Laver M., Schofield N., *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*, Michigan 1998.
- Laver M., Shepsle K.A., *Making and Breaking Governments: Cabinets and Legislatures in Parliamentary Democracies*, New York 1996.

³⁹ A. Lijphart, *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, t. 21, nr 2, s. 207 i n.

⁴⁰ K. Deschouwer, *From Consociation to Federation: How the Belgian Parties won [w:] Party Elites in Divided Societies: Political Parties in Consociational Democracy*, red. K. R. Luther, K. Deschouwer, London, New York 1999, s. 73–77.

⁴¹ F. Hendriks, *Belgium: Federalism and Subnational Democracy in a Divided Country [w:] Subnational Democracy in the European Union: Challenges and Opportunities*, red. J. Loughlin, New York, 2001, s. 311.

⁴² Por. L. De Winter, P. Dumont, *Belgium: Delegation and Accountability under Partitocratic Rule [w:] Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, New York 2006, s. 253 i n.; L. De Winter, P. Dumont, *PPGs in Belgium: Subjects of Partitocratic Dominion [w:] Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political Parties Behind Closed Doors*, red. K. Heidar, R. Koole, London, New York 2004, s. 106 i n.; P. Dumont, S. Fiers, R. Dandoy, *Belgium: Ups and Downs of Ministerial Careers in a Partitocratic Federal State [w:] The Selection of Ministers in Europe: Hiring and Firing*, red. K. Dowding, P. Dumont, London, New York 2008, s. 125 i n.

⁴³ L. Hooghe, *Belgium: From Regionalism to Federalism [w:] The Territorial Management of Ethnic Conflict*, red. J. Coakley, London, Portland 2003, s. 89–90.

- Meguid B.M., *Party Competition Between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*, New York 2008.
- Mershon C., *The Costs of Coalition*, Stanford 2002.
- Moury C., *Coalition Government and Party Mandate: How Coalition Agreements Constrain Ministerial Action*, London, New York 2013.
- Powell G.B., *Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence*, Cambridge, Massachusetts, London 1994.
- Riker W.H., *The Theory of Political Coalitions*, New Haven, London 1962.
- Siaroff A., *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*, New York, London 2000.
- Strøm K., *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge, New York 1990.
- Swenden W., *Belgian Federalism Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union*, London 2003.
- Timmermans A.I., *High Politics in the Low Countries: An Empirical Study of Coalition Agreements in Belgium and the Netherlands*, Aldershot 2003.
- Warwick P., *Government Survival in Parliamentary Democracies*, New York 1994.
- Witte E., *Political History of Belgium: From 1830 Onwards*, Brussels 2009.
- Woldendorp J., Keman H., Budge I., *Party Government in 48 Democracies (1945-1998): Composition - Duration - Personnel*, Dordrecht, Boston 2000.

Prace zbiorowe

- Andrews W.G., *Kingdom of Belgium* [w:] *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*, red. G. E. Delury, N. Schlager, New York 2006.
- Buelenes J., Dyck R. Van, *Regionalist Parties in French-speaking Belgium: the Rassemblement Wallon and the Front Démocratique des Francophones* [w:] *Regionalist Parties in Western Europe*, red. L. D. Winter, H. Tursan, London, New York 2004.
- Dandoy R., *La formation des gouvernements en Belgique* [w:] *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, É. Van Haute, Bruxelles 2011.
- Delwit P., *Elections et gouvernements en Belgique depuis 1945* [w:] *Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, É. Van Haute, Bruxelles 2011.
- Deschouwer K., *From Consociation to Federation: How the Belgian Parties won* [w:] *Party Elites in Divided Societies: Political Parties in Consociational Democracy*, red. K. R. Luther, K. Deschouwer, London, New York 1999.
- Deschouwer K., *Kingdom of Belgium* [w:] *Constitutional Origins, Structure, and Change in Federal Countries*, red. J. Kincaid, A. Tarr, Montreal 2005.
- Deschouwer K., *The Decline of Consociationalism and the Reluctant Modernization of Belgian Mass Parties* [w:] *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, red. R. S. Katz, P. Mair, London, Thousand Oaks, New Delhi 1994.
- Detterbeck K., Hepburn E., *Party Responses In Multi-Level Systems: Party Responses to New Challenges In European Democracies* [w:] *New Directions in Federalism Studies*, red. J. Erk, W. Swenden, London, New York 2010.
- Dumont P., Fiers S., Dandoy R., *Belgium: Ups and Downs of Ministerial Careers in a Paritocratic Federal State* [w:] *The Selection of Ministers in Europe: Hiring and Firing*,

- red. K. Dowding, P. Dumont, London, New York 2008
- Dumont P., *The Belgian Rainbow Coalition: Optical Illusion or Mechanical Phenomenon?* [w:] *Puzzles of Government Formation: Coalition Theory and Deviant Cases*, red. R. W. Andreweg, L. De Winter, P. Dumont, London, New York 2011.
- Hearl D., *Belgium* [w:] *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, red. I. Budge, D. Robertson, D. Hearl, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1987.
- Hendriks F., *Belgium: Federalism and Subnational Democracy in a Divided Country* [w:] *Subnational Democracy in the European Union : Challenges and Opportunities*, red. J. Loughlin, Oxford University Press 2001.
- Hooghe L., *Belgium: From Regionalism to Federalism* [w:] *The Territorial Management of Ethnic Conflict*, red. J. Coakley, London, Portland 2003.
- Hooghe L., *Belgium: Hollowing the Center* [w:] *Federalism and Territorial Cleavages*, red. U. M. Amoretti, N. G. Bermeo, Baltimore 2004.
- Klepka R., *Kryzys polityczny lat 2010-2011 w Królestwie Belgii – geneza i możliwe następstwa* [w:] *Na tropach twórczości i czasów minionych. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Damianowi Tomczykowi*, red. M. Cetwiński, A. Czajkowska, Częstochowa 2012.
- Laver M., Shepsle K.A., *Cabinet Ministers and Government Formation in Parliamentary Democracies* [w:] *Cabinet Ministers and Parliamentary Government*, red. M. Laver, K. A. Shepsle, New York 1994.
- Lecours A., *Belgium* [w:] *Handbook of Federal Countries*, red. A. Griffiths, K. Nerenberg, Montreal 2005.
- Les partis politiques en Belgique*, red. P. Delwit, J.-B. Pilet, É. Van Haute, Bruxelles 2011.
- Müller W.C., Bergman T., Strøm K., *Coalition Theory and Cabinet Governance: An Introduction* [w:] *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democratic Life Cycle in Western Europe*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, New York 2010.
- Pas W., *A Dynamic Federalism Built on Static Principles: The Case of Belgium* [w:] *Federalism, Subnational Constitutions, and Minority Rights*, red. G. A. Tarr, R. F. Williams, J. Marko, Westport, Connecticut, London 2004.
- Political Parties of the World*, red. D.J. Sagar, New York 2009.
- Timmermans A., *Cabinet Ministers and Policy-Making in Belgium: the Impact of Coalition Constraints* [w:] *Cabinet Ministers and Parliamentary Government*, red. M. Laver, K. A. Shepsle, New York 1994.
- Torfs R., *Belgium* [w:] *Encyclopedia of World Constitutions*, red. G. Robbers, New York 2007.
- Winter L. De, Dumont P., *Belgium: Delegation and Accountability under Partitocratic Rule* [w:] *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*, red. K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, New York 2006.
- Winter L. De, Dumont P., *Belgium: Party system(s) on the Eve of Disintegration?* [w:] *Changing Party Systems in Western Europe*, red. D. Broughton, M. Donovan, New York 1999.
- Winter L. De, Dumont P., *PPGs in Belgium: Subjects of Partitocratic Dominion* [w:] *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political Parties Behind Closed Doors*, red. K. Heidar, R. Koole, London, New York 2004.
- Winter L. De, *The Role of Parliament in Government Formation and Resignation* [w:] *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*, red. H. Döring, Frankfurt 1995.

- Winter L. De., *The Volksunie and the Dilemma between Policy Success and Electoral Survival in Flanders* [w:] *Regionalist Parties in Western Europe*, red. L. D. Winter, H. Tursan, London, New York 2004.
- Winter L. De., Timmermans A., Dumont P., *Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics* [w:] *Coalition Governments in Western Europe*, red. W. C. Müller, K. Strom, New York 2003.

Artykuły w pismach naukowych

- Abts K., Dmitriy P., Marc S., *The Federal Elections in Belgium, June 2010*, „Electoral Studies” 2012, t. 31, nr 2.
- Billiet J., Maddens B., Frogner A.-P., *Does Belgium (still) exist? Differences in political culture between Flemings and Walloons*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5.
- Cullen R., *Adaptive Federalism in Belgium*, „UNSW Law Journal” 1990, t. 13, nr 2.
- Devos C., Sinardet D., *Governing without a Government: The Belgian Experiment*, „Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions” 2012, t. 25, nr 2.
- Dumont P., Winter L. De, Dandoy R., *Démissions gouvernementales et performances électorales des majorités sortantes (1946-1999)*, „Courrier Hebdomadaire du CRISP” 2001, nr 1722.
- Haute E. Van, Pilet J.-B., *Regionalist parties in Belgium (VU, RW, FDF): Victims of their own success?*, „Regional & Federal Studies” 2006, t. 16, nr 3.
- Indridason I.H., Kristinsson G.H., *Making Words Count: Coalition Agreements and Cabinet Management*, „European Journal of Political Research” 2013, t. 52, nr 6.
- Klepka R., *Podziały społeczne a funkcjonowanie państwa demokratycznego na przykładzie Belgii i Szwajcarii*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2012, nr 5.
- Lijphart A., *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, t. 21, nr 2.
- Pilet J.-B., *The Adaptation of the Electoral System to the Ethno-linguistic Evolution of Belgian Consociationalism*, „Ethnopolitics” 2005, t. 4, nr 4.
- Strøm K., *Democracy, Accountability, and Coalition Bargaining*, „European Journal of Political Research” 1997, t. 31, nr 1-2.
- Suetens M., Walgrave S., *Belgian Politics without Ministerial Cabinets? On the Possibilities and Limitations of A New Political Culture*, „Acta Politica” 2001, t. 36, nr 2.
- Swenden W., Jans M.T., *‘Will it stay or will it go?’ Federalism and the Sustainability of Belgium*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5.
- Timmermans A., Moury C., *Coalition Governance in Belgium and The Netherlands: Rising Government Stability Against All Electoral Odds*, „Acta Politica” 2006, t. 41, nr 4.
- Tsebelis G., Ha E., *Coalition Theory: a Veto Players’ Approach*, „European Political Science Review” 2013, FirstView.
- Winter L. De, Swyngedouw M., Dumont P., *Party system(s) and electoral behaviour in Belgium: From stability to balkanisation*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 5.

Źródła internetowe

- Dandoy R., Matagne G., Wynsberghe C. Van, *The Future of Belgian Federalism through the Eyes of the Political Actors*, <http://dev.ulb.ac.be/sciencespo/dossier/dandoy-regis/fichiers/dandoy-regis-publication72.pdf>, (12.12.2013).

Konstytucja Belgii, http://www.senate.be/doc/const_fr.html (12.12.2013).

Louwerse T., Aelst P. Van, *The Exceptional Belgian Case? Government Formation Duration in Comparative Perspective*, http://www.sciencepolitique.be/IMG/pdf/louwerse_the_state_of_the_federation_2013.pdf (12.12.2013).

Mancini S., *Surreal Federalism? The Belgian Attempt to Preserve Unity through Contradiction*, http://www.forumcostituzionale.it/site/images/storiespdf/documenti_forum/paper/0029_mancini.pdf (12.12.2013).

Martin S., Cheibub J.A., Rasch B.E., *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, tekst referatu wygłoszonego w trakcie Annual Meeting of the American Political Science Association, <http://www.sv.uio.no/isv/english/research/projects/evolution-parliamentarism/events/seminars/istanbul-cheibub-martin-rasch.pdf> (12.12.2013).